

האקדמיה ללשון העברית

שִׁפְתַּי עֵבֶר

מערך שיעור נלווה
ליום העברית

יום העברית תשפ"ה

המערך מתאים לכיתות ו'–ט', אך אפשר לבסס עליו שיעור דומה ברמה גבוהה או נמוכה יותר. אפשר להתמקד רק בחלק מן היחידות לפי שיקול הדעת של המורה, ואילו בשיעור כפול (או בכמה שיעורים בכל שבוע העברית) אפשר לעבור על הכול ואף להוסיף מן ההרחבות המוצעות בסוף.

מטרת העל

התלמידים ייוכחו במרכזיותה של העברית בחיינו ובמימוש חזונם של מחיי השפה.

מטרות משנה

- התלמידים יתוודעו לסיפורה המיוחד של העברית: שפה ששימשה במשך דורות רבים שימוש חלקי בלבד וחזרה להיות לשון אופפת כול (=לשון חיים של הפרט ושל החברה).
- התלמידים יבינו כי תהליך תחיית העברית לא היה בבחינת יצירת יש מאין, אלא הרחבה ומיסוד של הקיים, מתוך קשר עמוק לדורות עברו.
- התלמידים יעריכו את פועלם של מחיי השפה בחזון ובהגשמה, ובפרט את פועלם של אנשי החינוך ושל הדור הצעיר.
- התלמידים ידעו כי אליעזר בן־יהודה לא פעל לבדו.
- התלמידים ייחשפו לרב־גוניותה של העברית (תקופות שונות וסגנונות שונים).

ציוד נדרש

- מכשיר להשמעת השיר או להקרנתו
- כדור (רצוי כדור גדול ורך)
- דפי השיר 'שפת עבר'
- הכרטיסים והדפים שבנספחים

רקע קצר – יום העברית

« השיעור ייפתח בהצגה קצרה של יום העברית.

« כתיבה על הלוח: יום העברית.

« הסבר: מהו יום העברית? יום חגיגי שקבעה ממשלת ישראל להכרה בפלא תחייתה של העברית ולחיזוק מעמדה בארץ ובעולם. היום נקבע בכ"א בטבת – יום הולדתו של אליעזר בן־יהודה.

פתיחה – האזנה לשיר "שפת עבר" (או אם אפשר צפייה בקליט החוזי שלו)

כדאי לשאול את התלמידים אם הם יודעים מהי "שפת עבר" – כינוי מליצי, גבוה, לשפה העברית (אם רוצים להרחיב טיפה יותר: כנראה על שם עֵבֶר, אחד מאבותינו הקדומים שנזכר בספר בראשית). התלמידים יקבלו את דף מילות השיר, כדי שיוכלו לעקוב ולהצטרף.

מהלך השיעור עצמו

השיעור מורכב מכמה יחידות קטנות. בסיום כל יחידה כזו התלמידים מתבקשים למצוא את השורה המתאימה לה בשיר ולהדגישה במדגש.

1. משחק מסירות בכדור: מי מדברים עברית?

« המורה מוסר כדור אל אחד התלמידים, והתלמיד צריך לציין דמות שהוא אוהב או מעריך שמדברת עברית. הדמות יכולה להיות אישית ('סבא שלי', חבר מהכיתה) או ציבורית (זמר, שחקנית וכו'). לאחר מכן עליו להעביר במהירות את הכדור לתלמיד אחר, וגם הוא צריך לציין דמות כזו וכן הלאה.

« לאחר כמה מסירות אפשר לשאול את הכיתה אם המשחק הזה מאתגר, וסביר שיגידו שממש לא. למה? מפני שכולנו כאן בארץ מדברים עברית.

? לאיזו שורה בשיר מתאים המשחק הזה? עֵבְרִית בְּפִי פֶלַ – כולנו משתמשים בעברית, וזו השפה שאנחנו רגילים לשמוע בכל מקום, עד כדי כך שזה כבר בכלל לא נשמע לנו משהו מיוחד. אבל... האם זה תמיד היה כך?

2. גני הילדים ובתי הספר העבריים

נקפץ לרגע בזמן ובמקום לגני הילדים ולבתי הספר העבריים הראשונים... בית הספר העברי הראשון הוקם בראשון לציון בשנת תרמ"ו, 1885, וגן הילדים העברי הראשון הוקם גם כן בראשון לציון 13 שנים לאחר מכן בשנת תרנ"ח, 1898.

« שאלות מקדימות: איך לדעתכם הם התנהלו? עם אילו אתגרים אתם משערים שהם התמודדו?

« כדי להבין את המהפך העצום שהתחולל בחינוך העברי בארץ ב־130 השנים האחרונות, נקרא חמישה קטעים קצרים (ראו בנספחים). מחלקים למתנדבים את הקטעים שבנספחים לקריאה לפי הסדר.

למה לשים לב?

- לילדים לא הייתה שפה משותפת.
- הילדים באו מבתים שמדברים בהם בשפות אחרות. בשלב מסוים אכן רוב ההורים למדו את העברית מן הילדים שלהם.
- לא היו מספיק מילים לדברים בסיסיים! כל הזמן היה צריך להמציא.
- גם כשכבר החלו לפתח את המינוח העברי ולאמץ מילים עתיקות לעולם המודרני, נוצרה בעיה אחרת, והיא שלא תמיד הייתה אחידות. לכן למשל יכול להיות שמורה אחד יגיד לתלמידים מילה אחת, והאחר יגיד מילה אחרת (למשל: מה נקרא ספר ומה מחברת? ואיך קוראים לכלי הכתיבה – חָרֵט או מְכַתֵּב? ואולי בכלל עֵט כמו שהתקבע בסופו של דבר...).
- בעזרת הרצון והלהט הצליחו עד מהרה להתגבר על הקשיים, ו"אומנם מהפכה נהייתה בארץ והמורה העברי ניצח!". בזכות המורים, הגננות וכמובן הילדים עצמם נעשתה השפה העברית לשפה של כולנו בכל תחומי החיים.

? לאיזו שורה בשיר הדיון הזה מתאים? עֵבְרִית מְדַבֶּרֶת בְּכָל גֵּן וְכִתָּה.

3. אליעזר בן־יהודה – מה אתם יודעים עליו?

כעת נעסוק בקצרה באחת הדמויות הידועות ביותר מתחיית העברית – אליעזר בן־יהודה. « חידון על אליעזר בן־יהודה (ראו בנספחים). אפשר לבנות חידון קהוט ואפשר פשוט לקרוא את השאלות בקול, והתלמידים צריכים להצביע בכל תשובה אם היא נראית להם התשובה הנכונה (כדאי לקרוא תחילה את כל האפשרויות, ואז להצביע עליהן: מי חושב ש"לשום דבר...")?. לאחר רוב השאלות מצוינת הרחבה קצרה שאפשר להסביר לכיתה.

? לאיזו שורה בשיר החידון קשור? מה אָמַר אֶלְיָעֶזֶר בֶּן־יְהוּדָה – דמותו וחלקו בתחיית העברית.

4. עגה או עברית מליצית?

דיברנו על החייאת העברית, אבל מהי בכלל עברית? « מדביקים על הלוח או מפזרים על הרצפה כל מיני מילים וביטויים (ראו בנספחים). התלמידים צריכים להכריע יחד על כל מילה או ביטוי אם שייך לסלנג (מבהירים לתלמידים שסלנג נקרא גם עגה!) או לעברית גבוהה ולמיין בהתאם.

« אחרי המיון שואלים את התלמידים: מה לדעתכם עברי יותר? זו עברית וגם זו עברית. « אמרנו שהעברית משמשת בכל תחומי החיים. האם יש תחומים שנעדיף בהם דווקא את הסלנג או דווקא את העברית הגבוהה? (עם חברים כנראה נעדיף סלנג, בהקשרים רשמיים יותר – כמו כתיבה או מפגשים רשמיים – נעדיף עברית גבוהה. יש מקום גם לזה וגם לזה).

? לאיזו שורה בשיר הדיון הזה מתאים? מְגַלְגְּלִים בְּךָ יוֹצְרִים בְּךָ מְלִי נוֹי וְעָגָה.

5. עברית מקראית ועברית בת ימינו

התלמידים מקבלים קטע מן המקרא, והם צריכים לנסח אותו בעברית בת ימינו (בראשית לז, ה-יא – ראו בנספחים; אפשר גם לפתוח בתנ"ך ושהתלמידים יכתבו במחברת).

« **מה למשל שיניתם בקטע?** בלי צורות מהופכות כמו 'ויחלום', פחות 'והינה', בלי צורות מקור כמו "מלוך תמלוך", "משול תמשול", בלי ה"א השאלה...

« האם לדעתכם זו עדיין אותה שפה או שפה אחרת? כמובן, אותה שפה, עובדה שהיה לכם די קל להבין את הקטע מן המקרא, וגם השארתם הרבה מאוד מילים זהות, אבל השפה משתנה במהלך השנים וזה טבעי.

? לאיזו שורה בשיר התרגיל הזה מתאים? **עֵבְרִית מְתַגַּלְגֶּלֶת מְשַׁנָּה צוֹרְתָהּ, או: שִׁפְת הַסְּפָרִים חֲדָשָׁה - יְשַׁנָּה** (אפשר לסמן אחת מהן או את שתיהן).

סיכום

« אם יש זמן אפשר לשאול קודם את התלמידים עצמם מה הם למדו מן השיעור הזה או מה הם חושבים שאנחנו חוגגים ביום העברית.

« ביום העברית אנחנו לא חוגגים את המצאת העברית, אלא את עצם קיומה, את העושר והמגוון שלה. וגם את זה שלאחר מאות שנים שהיא שימשה באופן חלקי בעיקר בכתב, היא חזרה להיות לשון דיבור המשמשת את כולנו – את היחיד ואת החברה – בכל תחומי החיים. אליעזר בן־יהודה היה אחד האנשים שפעלו כדי שזה יקרה, אבל הוא ממש לא היה לבד, וחשוב שנזכור גם את חלקם של אחרים, למשל המורים, הגננות ו... התלמידים. כן, גם לכם יש הרבה כוח להשפיע על השפה שלנו ועל המשך הקיום שלה. חג עברית שמח!

רעיונות ליחידות חלופיות / הרחבות

- "אילו ידע שחזון חייו אינו אגדה": למה המשפט הזה מרמז? קישור לציונות ולדבריו של הרצל: "אם תרצו אין זו אגדה". אפשר לדון בקשר שבין העברית לציונות (שפה משותפת היא אחד מסימני הזהות של עם). מתאים בעיקר לכיתות הגבוהות.
- שפת השירים – מעמַת (דיבייט): האם ישראל צריכה לשלוח לאירוזיון שיר בעברית או באנגלית? (בהחלט יש שיקולים לכאן ולכאן).
- דיון: האם עדיף לדעתכם שיוצרים ישראלים יכתבו שירים בעברית או באנגלית? (גם כאן יש שיקולים לשני הצדדים).

נספחים

• כרטיסיות להדפסה ליחידה "עברית מדוברת בכל גן וכיתה"

א

מכל השכונות הקדושות ומכל העדות אשר ירושלים נתברכה בהן נוהרות אימהות מובילות תינוקותיהן אל גן הילדים. וְיְהִי הַגֵּן לְקִיבוּץ גְלוּיּוֹת קֶטָן, וְאוֹלָם בִּיחַס לִשְׁפָה – מַגְדֵּל שְׂבָדוֹר הַפְּלֶגֶה. וְיִנּוּעוּ אֲמוֹת הַסִּיפִים מְקוֹלוֹת הַבְּכִי: דִּיבוֹר מִתּוֹךְ בְּכִי, בְּכִי מִתּוֹךְ דִּיבוֹר מַחְנִיק, בְּכִי אֲשַׁכְנִזִי, בְּכִי סַפְרָדִי, תִּימְנִי, בְּבִלִי פֶרְסִי... אלישבע גיסין, גננת בגן הילדים העברי הראשון בירושלים, מתארת את היום הראשון בגן (תרס"ג, 1903)

ב

זוהי הארץ היחידה בעולם שבה לומדת האם את שפת האם מפי ילדיה.
אפרים קישון, "זוהי ארץ"

ג

כמעט בכל מושבה קוראים לעצמים היותר מצויים בדיבור בשמות אחרים או בניקוד אחר: פה קוראים 'גיר' ופה 'נָתַר' ושם 'קָרְטוֹן'. זה אומר 'חָרְט' וזה 'מִכְתָּב'. האחד קורא שמורת עין 'עֶפְעֶף' והשני 'ריסים'. בבית ספר אחד קוראים 'בימה', ובשני 'קִתְדֵרָה', ובשלישי 'מכתבה'. זה אומר 'סְרָגֶל' וזה 'סְרָגֶל'. זה 'סְפָסֶל' וזה 'סְפָסֶל'... פה 'כיס', ושם 'צלחת', ופה 'חִיק'...
אריה לייב הורוביץ (ממייסדי המושבה פתח תקווה), עיתון "הצב", תרס"א, 1900

ד

השומע באוזניו איך יגממו בלשונם המורים והתלמידים יחד מחסרון מלים ומבטאים, הוא מרגיש מייד כי 'הדיבור' הזה לא יוכל לעורר בליבו של המדבר או השומע רגש של כבוד ואהבה של השפה המצומצמת... ובאין למורה יכולת לבאר כראוי את העניינים גם בעל פה – כי הביאור הזה בשעת הלימוד הוא גם כן בלשון עברית – יוצאים הילדים מבית הספר בידיעות צנומות ומקוטעות.
אחד העם בביקורו בארץ בשנת תרנ"ג, 1893

ה

ראיתי את העבודה החינוכית בא"י בראשיתה, לפני שמונה־עשרה שנה, ולא נתנני אז ליבי להאמין כי אלה המורים היחידים, אשר נשאו בליבם את האידיאל הגדול של חינוך עברי בלשון עברית והתחילו להגשימו במעשה בכוחם המצומצם – כי הם יצליחו באמת לחולל "מהפכה" רוחנית כזו בעולמנו. אבל יחד עם זה ראיתי אז גם את התשוקה הגדולה שבלב האנשים האלה להשגת מטרתם ואת ביטחונם הגדול בהצלחת מפעלם, ואמרת: "מי יודע? אולי יגדל כוח הביטחון הזה לעשות נפלאות"...
עתה באתי וראיתי כי באמת עשה ה"ביטחון" נפלאות. "חינוך עברי בלשון עברית" אינו עוד "אידיאל" בארץ ישראל, אלא עצם החיים, חזיון טבעי, שמציאותו מוכרחה וביטולו לא יצויר עוד... אומנם "מהפכה" נהייתה בארץ, והמורה העברי ניצח.
אחד העם בביקורו החוזר בארץ בשנת תרע"ב, 1912

חידון – אליעזר בן־יהודה

• למה שימשה העברית עד תקופתו של אליעזר בן־יהודה?

- לשום דבר, לא השתמשו בה מאות שנים.
- לתפילה, ללימוד, לכתיבה ולתקשורת בין קהילות.
- לדיבור בתוך המשפחות היהודיות.

התשובה הנכונה: ב

« שימו לב שהיו שימושים רבים לעברית גם לפניו, רק שהיא עדיין לא הייתה שפה שעושים בה הכול כמו בימינו.

• האם אליעזר בן־יהודה פעל לבדו למען הפצת הדיבור העברי?

- כן, לכן הוא נחשב כל כך מיוחד.
- כמעט לבדו, אבל סייעו לו אשתו ובנו איתמר.
- לא. פעלו לכך גם אנשי ועד הלשון, המורים והגננות העבריים ועוד.

התשובה הנכונה: ג

« הזכרנו קודם את הפעילות של המורים והגננות ועוד. חשוב לדעת שאליעזר בן־יהודה עשה הרבה והוא נחשב סמל, אבל הוא ממש לא פעל לבד. בלי חבריו ובלי המורים והגננות ועוד – זה לא היה קורה!

• מהו יום הולדתו העברי של אליעזר בן־יהודה?

- ב' בכסלו.
- כ"א בטבת.
- י"ג באייר.

התשובה הנכונה: ב

« כמו שאמרנו, יום העברית שאנחנו מציינים עכשיו נקבע ביום ההולדת שלו, כי בן־יהודה נחשב לסמל של תחיית העברית. אבל כאמור הוא לא פעל לבד.

• היכן נולד אליעזר בן־יהודה?

- ישראל.
- בלרוס ("רוסיה הלבנה").
- אמריקה.

התשובה הנכונה: ב

• באיזו שפה דיבר אליעזר בן־יהודה עם אשתו וילדיו?

- רוסית.
- יידיש.
- עברית.

התשובה הנכונה: ג

« בן־יהודה אכן הגיע מרקע של רוסית ושל יידיש (ראינו היכן הוא נולד), אך הקפיד לדבר רק עברית בביתו, כדי להגשים את החלום וכדי להוכיח שזה אפשרי. עד מהרה הצטרפו עוד משפחות שדיברו רק בביתן רק עברית.

• **מתי פעל אליעזר בן־יהודה?**

- א. לפני קום המדינה.
- ב. אחרי קום המדינה.
- ג. גם לפני קום המדינה וגם אחריה.

התשובה הנכונה: א

« אנחנו מדברים על סוף המאה ה־19 ותחילת המאה ה־20.

• **באיזו שפה דיברו כל היהודים בתקופה שבה פעל אליעזר בן־יהודה?**

- א. יידיש.
- ב. ערבית.
- ג. לא הייתה שפה אחת לכולם, הם דיברו שפות שונות.

התשובה הנכונה: ג

« זוכרים את מגדל בבל של הגן?

• **מה עשה אליעזר בן־יהודה למען השפה העברית?**

- א. המציא אותה – לפניו בכלל לא הייתה שפה עברית.
- ב. היה הראשון שכתב עברית בתקופה המודרנית, בספרות בעיתונות.
- ג. כתב לה מילון, חידש בה מילים ופעל למען השימוש בה בכל תחומי החיים.

התשובה הנכונה: ג

« בהחלט הייתה עברית – הרבה לפני אליעזר בן־יהודה. העברית מוכרת לנו כבר מן התנ"ך. כתבו עברית בכל הדורות, וגם בעת המודרנית רבים קדמו לו בכתיבה. אבל הוא פעל רבות לקידום העברית בדיבור בחיי היום־יום.

• **כמה מילים חידש אליעזר בן־יהודה?**

- א. כ־50 מילים.
- ב. כ־200 מילים.
- ג. כ־1,000 מילים.

התשובה הנכונה: ב

« הוא חידש מילים רבות, אבל לא כולן התקבלו בדיבור. ויש מי שחידש יותר ממנו! המשורר הלאומי חיים נחמן ביאליק, שהיה גם חבר ועד הלשון ובהמשך נשיא ועד הלשון, חידש כ־300 מילים!

• **איזו מילה לא חידש אליעזר בן־יהודה?**

- א. מצלמה.
- ב. חיידק.
- ג. גלידה.
- ד. חביתה.

התשובה הנכונה: א

« דוגמה למילה שחידש ביאליק.

• במה עבד אליעזר בן־יהודה?

א. מורה.

ב. עיתונאי.

ג. מילונאי.

ד. כל התשובות נכונות.

התשובה הנכונה: ד

« החייאת העברית, כלומר החזרתה לשימוש מלא בכל תחומי החיים, חייבה פעילות בכל החזיתות.

"מילי נוי ועגה"

ביטויי עגה (אין צורך בכלום, כדאי לבחור חלק):

עף על עצמו

מטורף

מי מספר לו?

מה אתה חופר?

רצחחחחח

הזיה

מתתתתה

פיזיתתתת

בדוק

מדומיין

נודר

סגור

יש לו את זה

אין אותי

חולה עליכם

ברמות

תנשמי

אין עליך

דודה שרופה

עברית גבוהה (מספיק לבחור חלק):

ערגה

אבד עליו כלח

למגינת ליבו

מאומה

אחד בפה ואחד בלב

שבע רצון

נר לרגלו

כפתור ופרח

אשתקד

נחתום

פדחת

ללא רבב

אחוז תזזית

יישרו את ההדורים

יצא לשוח

השתוקק

כתמול שלשום

שִׁפְת עֵבֶר

מילים: ד"ר ורד סיידון | לחן: חנן יובל

מגלגלים בך	שִׁפְת עֵבֶר
יוצרים בך	מָה אָמַר אֲלֵיֶעָזָר
מלי נוי ועגה	בְּיְהוּדָה
הוגים בך	אֱלוֹ-יָדַע
רואים בך	שְׁחֲזוֹן חַיִּיו
לוית חן ענגה	אֵינּוּ אֶגְדָּה
שִׁפְת עֵבֶר...	זאת מציאות
שִׁפְת הַסְּפָרִים	עולה כפורחת
חדשה – ישנה	עברית בפי כל
שִׁפְת הַשִּׁירִים	עברית משמחת
את נושאת אמונה	עברית מתגלגלת
כי בך הוא כוחנו	משנה צורתה
את גאותנו	עברית מדברת
גאות יחידה	בכל גן וכתה
רק את יחידה	משכינה בנו כוח
גאות יחידה	ממלאת בנו אור
רק את יחידה	ספוגה בניחוח
יחידה עלית	של בשם ומור
על כלנה עלית	שִׁפְת עֵבֶר...
שִׁפְת עֵבֶר...	עומדים לפניך
	ברתת וזיע
	כל מחבקיך
	המון לך יריע
	לשון הקדש
	שִׁפְת הַמוֹפֵת
	יום וחדש
	לא שקטה, לא קופאת